

УДК 330.8: 339.9

О. В. Меленцова,
аспірант, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

БАЛАНС ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ВЕКТОР ТРАНСФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОСТКРИЗІ

O. Melentsova,
graduate student, Kharkiv National University. VN Karazin

THE BALANCE OF ECONOMIC INTERESTS, AS A VECTOR TRANSFORM INSTITUTIONS OF FOREIGN
TRADE IN THE POST-CRISIS

Обґрунтовано, що умовою ефективного перетворення інститутів зовнішньоекономічної діяльності є поетапне балансування інтересів господарюючих суб'єктів на основі дослідження змін у системі національних інтересів в умовах глобалізації.

It is proved that for the effective transformation of institutions of foreign economic activity is gradually balancing the interests of economic entities on the basis of a study of changes in the system of national interests in the context of globalization.

Ключові слова: реформування інститутів, зовнішньоекономічна діяльність, економічні інтереси.
Key words: reform of institutions, foreign economic activity, the economic interests.

Посткризовий стан господарського середовища вимагає різнорівневих, різноформатних і різноконтентних інституційних перетворень. Щоб інституційні трансформації були органічними і не відторгалися господарською системою, вони повинні втілювати інтереси господарюючих суб'єктів, бути їх реалізацією. Тому аналіз сучасної системи господарських інтересів є передумовою реформування інститутів.

Економіко-теоретичне дослідження, розкриваючи глибинні мотиви діяльності господарюючих суб'єктів, прогнозує напрями змін у реальних процесах, завжди доходило до виявлення інтересів. Питанням дослідження економічних інтересів на макро- і мікрорівнях приділяється певна увага у зарубіжних і вітчизняних економічних дослідженнях. Різні аспекти

цієї проблеми порушувалися в роботах Дж.К. Гелбрейта, К. Маркса, Я. Корнаї, В.В. Радаєва, Д. Нікологородського, В.П. Каманкіна, І. Суханової, К. Хубієва, Глуценко В.В. і інших економістів [1; 6; 7; 14; 15; 17].

Окремі аспекти взаємозв'язку економічних інтересів і реформування знайшли відображення в роботах Г.Б. Клейнера, А.Радигіна, Ю. Перевалова, В. Басаргіна [4; 11].

У сучасних умовах у системі економічних інтересів відбуваються кардинальні зміни, обумовлені глобалізацією з домінуванням фінансової складової господарських процесів. Фінансова глобалізація характеризує якісно новий стан світової економіки — перетворення її в цілісність, що і проявляється в інверсії рівнів домінантності в розвитку економічних

відносин. “Глобальный мир — некая центрированная, иерархически построенная, пирамидальная всемирная целостность, в рамках которой все локальные образования вроде стран, государств, наций и народов и т. д. не более чем включенные в эту целостность локальные части, зависимые от нее, ей служащие, в ее контексте воспроизводящиеся, — відмічає Ю.М. Осипов. — Не мир произведен от локалий, его составляющих, а локалии производны от мира, из которых он просто состоит” [10, с.150—151]. У системі всесвітнього господарства відбувається кардинальна зміна внутрішньо- і зовнішньоекономічних залежностей і закономірностей. Внутрішньоекономічні процеси втрачають властиву їм протягом багатьох тисячоліть первинність по відношенню до зовнішньоекономічних. “Відбувається парадигмальний перехід від гри національних гравців на “полях” світових ринків до гри світових гравців (ТНК, міжкrajнових спілок та міжнародних економічних організацій) на національних полях”, — підкреслює В.Н. Овчинников [9, с.152—153]. Це обумовлює необхідність, перш за все, адаптації механізмів, через які здійснюється взаємодія національної і глобальної економік — зовнішньоекономічної діяльності, інститутів, що її регулюють, на основі усвідомлення змін у системі інтересів і розв’язання протиріч між домінуючим впливом глобальних тенденцій і інтересами розширеного відтворення національного господарства. У структурі суспільних національних інтересів системовизначальну роль починають відігравати зовнішньоекономічні інтереси, що є властивістю їх актуальної структури в сучасних умовах.

Зовнішньоекономічні інтереси представляють собою систему, що утворюється у разі складної взаємодії загального суспільного інтересу і різнорівневих приватних інтересів. “І якщо сам факт існування” загального суспільного “інтересу вже заперечень не викликає” — вважає О.Я. Рубінштейн, то механізм формування, природа і зміст такого інтересу — предмет активного дослідження [12; 13]. Російські вчені звертають увагу на існування нормативних інтересів суспільства, обґрунтовуючи їх автономність і нетотожність до інтересів індивідуумів, які беруть участь у генеруванні суспільного інтересу.

Можна стверджувати, відзначає О.Я. Рубінштейн, — зокрема, що існують інтереси, які генеруються політико-економічним середовищем, і які не можуть бути визначені в термінах ринкових переважень.

Досліджуючи таку категорію, як інтерес соціальної спільноти, не можливо не звернути увагу і на наявні розбіжності в природі індивідуальних інтересів і інтересів спільноти. Ця проблема ніколи не користувалася особливою популярністю у економістів. Якщо вона й присутня в економічному аналізі, то лише в невеликому числі робіт і швидше “по дотичній”¹. Головним же підходом після фундаментальної роботи К. Ерроу, присвяченій теорії суспільного вибору, стало конструювання загальних рішень (формування громадських переважень), що

мають за визначенням ті ж властивості, що й уподобання індивідуумів. Виходячи з того, що суспільний інтерес є лише агрегат (комбінація) інтересів індивідуумів, вона, фактично, постулює їх однакову позитивістську природу, залишаючи за межами аналізу інтереси соціальної цілісності, що мають нормативний зміст.

Категорія нормативних інтересів виявилася практично виключена з економічного аналізу: На додаток до групового агрегату індивідуальних переважень, які мають, як і інтереси індивідуумів, позитивістську природу, слід додати групові переваги, природа яких завжди нормативна. Нормативний характер інтересу будь-якої соціальної групи в цілому — це не гіпотеза й не постулат. На відміну від індивідуальних інтересів членів групи, які теорія розглядає в якості того, “що є”, інтерес спільноти в цілому формулюється в термінах “що має бути”. Даний факт, що демонструє відмінності в природі індивідуальних і групових інтересів, вказує і на їх незведеність один до одного². У реалізації суспільного інтересу завжди присутній фактор невизначеності. Нормативні інтереси суспільства знаходять визначеність лише у формі своєї проєкції, детермінованої раніше чинною політичною системою та сформованим інституціональним середовищем, здатними як наблизити, так і віддалити суспільний вибір від суспільних потреб³. Інакше кажучи, політико-економічна складова актуалізує лише такі інтереси, які готова визнати система, тобто сукупність діючих інститутів і індивідуумів, що володіють владними повноваженнями. Саме ці інтереси, незалежно від їх наближення до існуючих у латентній формі потреб соціуму, стають, за визначенням, нормативними інтересами суспільства. І хоча механізми “соціального імунітету” вносять із часом свої корективи, “виправляючи” громадський вибір [2, с. 10], подолати фактор невизначеності не вдається. Завжди має місце деяке наближення до інтересів суспільства як такого. Він завжди лежить у полі нормативних рішень, де головну роль відіграють соціальні установки та цільові орієнтири правлячої партії або коаліції. Саме їх рішеннями латентний інтерес соціуму трансформується в нормативний інтерес, формулюемого тією групою людей, яка володіє відповідними повноваженнями. У силу неоднорідності суспільства сформульований правлячою партією нормативний інтерес завжди буде відрізнятися від реальних потреб соціуму. В умовах невизначеності зменшити відхилення інтересів спільноти від інтересів, сформульованих політиками, здатен розвиток інститутів громадянського суспільства.

Наприкінці ХХ-го сторіччя все більшу роль починає грати теза про зміщення суспільного вибору та пов’язаних з ним політичних рішень у бік інтересів правлячих еліт. На цю ж тенденцію звертає увагу Жан-Жак Лаффон, який розглядає “аутентичного радника правлячої партії, який пропонує програму дій, що збільшує вигоди своєї партії в даній економічній і політичній ситуації” [5, с. 22—23].

Поділяючи властивий багатьом дослідникам скепсис у відношенні можливості політичних рішень, адекватних реальним суспільним переважностям, О.Я. Рубінштейн

¹ Див.: (Харсаньї (2004)). публікації, присвячені ціннісним настановам суспільства та їх відображення в інституційній теорії.

² На підтвердження цього нагадаю теорему Юма “Про неможливе”: “з того, що є, неможливо вивести те, що повинно бути”, сформульовану М. Блейком у вигляді знаменитої “Гільйотини Юма”.

³ Зауважу, що і ринкова гілка суспільних інтересів страждає “синдромом невизначеності”. Згадуючи умови теореми Ерроу-Дебре, легко зрозуміти, що вони виконуються вкрай рідко, обумовлюючи свої “проєкції” суспільного інтересу.

значає, що протистояти цьому за відсутності розвинених інститутів громадянського суспільства, відповідних каналів вираження думок і вимог різних суспільних груп, законних можливостей відстоювання їх прав дуже складно, якщо взагалі можливо.

Слід розрізнити суспільні інтереси та інтереси держави. Суспільні інтереси, у тому числі зовнішньоекономічні інтереси, дійсно набагато стійкіше, ніж державні, які більшою мірою схильні до кон'юнктурних змін. І все ж, суспільні інтереси — це конкретно-історична категорія, в яку змінювана дійсність вносить свої корективи. Існує набір базових суспільних інтересів, життєво важливий для кожного суспільства. Коригуючи їх у контексті предмета дослідження, можна виділити наступні: 1) безпека і захист від загроз іззовні, 2) соціальна стабільність суспільства і 3) матеріальний добробут і духовний стан народу. Інваріантність “тріади” аж ніяк не абсолютна. При високому динамізмі глобальної господарської системи уповільнена еволюція суспільних інтересів мало помітна. Але зрушення, які в них відбуваються, мають більш ґрунтовну і тривалу дію. Звідси — необхідність раннього виявлення та врахування в суспільних інтересах змін, навіть, на перший погляд, малозначних.

Найпильнішого вивчення вимагає динаміка нормативних суспільних інтересів тих країн, в яких відбуваються глибокі соціальні та політико-економічні зміни. У першу чергу, це стосується нашої країни, яка зазнала у ХХ столітті радикальні зміни. У залежності від внутрішніх і зовнішніх умов, “тріада” суспільних інтересів в різних країнах знаходить неоднакове по інтенсивності вираження і не в усьому збігається пріоритетність її компонентів. Але відмінності країн зазвичай не виходять за контури загальної закономірності. Мова йде не про всі суспільні інтереси, а лише про ті, які через зовнішньоекономічну діяльність покликані забезпечувати фундаментальні умови для існування і розвитку країни і народу. Це — ключові, життєво важливі інтереси. А в їх межах свобода вибору досить невелика. Навіть у глобалізованому світі існує абсолютний суверенітет суспільних національних інтересів. Але тут необхідне уточнення. Аксиома втрачає сенс, якщо за справжні інтереси нації видаються своєкорисливі, якщо завдають шкоди іншим націям задуми правлячих еліт, які формулюють і проводять зовнішньоекономічну діяльність. Такого роду підміна поняття, що стала звичною в сучасній міжнародній практиці, враховується в якості неодмінної поправки при аналізі конкретних проявів парадигми національних суспільних інтересів — зовнішньоекономічної діяльності (зокрема, для виявлення в ряді випадків співвідношення дійсних національних інтересів і розрахунків, які їм суперечать). Дійсно, не можна забезпечити національні інтереси в країні, якщо вона не захищена від загроз іззовні. Нехтувати інтересами власної безпеки згубно не лише для самої країни, але і для всього міжнародного співтовариства. Не можна не погодитися з американським істориком Артуром Шлезінгером: “Жодна нація, яка відмовилася вважати самозбереження стрижнем своєї політики, не може вижити. І ні в жодній нації немає підстави розраховувати, що на неї можуть покластися в міжнародних справах, якщо вона діє всупереч власним національним інтересам. Без компаса національних інтересів не бувають ні порядку, ні передбачуваності в міжнародних відносинах”. Безпека

національної господарської системи — пріоритетна мета і найважливіший показник результативності інституційної трансформації зовнішньоекономічної діяльності. Тріада базових інтересів обумовлює формування тріади інститутів сучасної зовнішньоекономічної діяльності:

- інститутів-фільтрів зовнішньоекономічних інфекцій;
- інститути конкурентостійкості національної економіки;
- інститути конкурентоспроможності.

Але національні інтереси втілюються разом з приватними інтересами, а іноді просто не враховуються. Під прапором “національної безпеки” найчастіше діють не тільки заради захисту господарської системи, але і для утистки інтересів конкурентів усередині і поза країною. Як і в суспільному розвитку в цілому, трансформація зовнішньоекономічних інститутів проходить не тільки через зближення інтересів, але і через їх зіткнення, подолання стереотипів минулого і виникнення нових протиріч. Але все ж головний вектор змін складається в напрямі консолідації загальних закономірностей.

Однією з них, і досить характерною, є зростаюча багатофакторність зовнішньоекономічного процесу. Закономірність ця диктується, по-перше, потужним впливом оновлюваного внутрішнього і зовнішнього середовища і, по-друге, значним розширенням кола прямих і непрямих учасників формування зовнішньоекономічної діяльності.

Сучасний контекст, в якому відбувається зовнішньоекономічна діяльність різко відрізняється від існуючого ще недавно. У наш час інтереси суспільства і держави кожної розвинутої країни, відображаючи зростання і диференціацію її внутрішнього потенціалу, виходять за межі традиційних відносин з іншими країнами та міжнародними організаціями. Трансформація, що здійснюється на регіональному та глобальному рівнях, зумовлена епохальними змінами в житті людського суспільства за останнє сторіччя, знаменується переходом в якісно вищу фазу управління міжнародної діяльністю, наближення її до справжніх загальноцивілізаційних потреб. Сьогодні зовнішньоекономічна діяльність має справу з проблемами, власної та міжнародної економічної безпеки, які надзвичайно ускладнилися, але також конкуренції, що загострюється, і взаємовигідного співробітництва в глобальних торговельних, технологічних, енергетичних, фінансових, інформаційних, екологічних, культурних і багатьох інших просторах.

Багатофакторність розширює діапазон і підсилює проекцію національних інтересів на зовнішньоекономічну діяльність, врівноважує її за допомогою стримувань і противаг, а головне — збагачує її зміст і підвищує ефективність. Не обходиться і без витрат. Вихідні з самих різних джерел ідеї та пропозиції найчастіше не погоджуються з формальними вимогами, що пред'являються до такої специфічної галузі діяльності, якою є зовнішньоекономічна діяльність. Багато чого з загальноприйнятого всередині країни не підходить для просування за кордон і має бути введене в відповідний формат, прийнятний у міжнародній співпраці. Це не просто, але значно складніше інше — розбіжність із загальними інтересами нації приватних інтересів самих

різних, особливо впливових груп.

Розбіжність інтересів у всі часи було властиво кожній громаді. Але тільки на нинішній стадії розвитку цей феномен придбав системний характер і перетворився на закономірність формування зовнішньоекономічної діяльності. Мова йде про наявність егоїстичних інтересів, що суперечать інтересам суспільства в цілому і ускладнюють вироблення і здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Такі інтереси заважають розширеному відтворенню суспільства, шкодять його іміджу, підривають ефективність внутрішнього зростання.

Важлива складова багатфакторності зовнішньоекономічної діяльності — вплив потужного глобального потоку масової інформації. У певних межах зовнішньоекономічна діяльність самодостатня, але закономірності медійного ефекту змушують її реагувати на навколишнє віртуальне, багато в чому іміджеве середовище. З точки зору державних суспільних інтересів, у такому строкатому середовищі можна знайти вигідні для пропаганди моменти (хоча в фокус масового сприйняття найчастіше потрапляють несприятливі для тієї чи іншої держави факти). Що ж стосується образу нації, то на багатобарвному всесвітньому іміджевому тлі він неминує зникає, справжні національні інтереси постають у спрощеному і навіть спотвореному світлі. Така проекція ускладнює здійснення зовнішньоекономічної діяльності, а нерідко ускладнює і процес її формування. Реформування має бути націлене на найбільш повне втілення суспільних національних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності. Цікаві в цьому зв'язку міркування Артура Шлезінгера: “Національні інтереси — це не плід уяви. Але й... не панацея для вирішення всіх проблем. У практичних справах ми нескінченно сперечаємося про те, що потребують національні інтереси в кожній конкретній ситуації... Історія, звичайно, підтвердить судження реалістів; але хто міг би довести в момент прийняття рішення, в чому дійсно полягають національні інтереси? І було так, що державні діячі думали, що вони й справді виражають національні інтереси своїх країн? Не тільки урядові відомства, але також корпорації, профспілки, внутрішні та зовнішні лобісти завжди представляють свої вузькогрупові заклопотаності як національні інтереси. Поняття національних інтересів... небезпечно широке. Не даючи ясної відповіді на кожне складне зовнішньополітичне питання, національні інтереси виявляються суб'єктивними, двозначними і схильними до зловмисних тлумачень”.

Уразливість національних інтересів очевидна. І це один з переконливих доказів на користь їх захисту від тих, хто маніпулює ними собі на користь і шкоду нації. Але це лише один вимір поставленого питання. Інше, і не менш важливе, полягає в самій специфіці перенесення національних інтересів у сферу зовнішньоекономічної діяльності. Процес цей відбувається не по лінійній шкалі — “більше або менше”, а через складне, багатоступінчасте опосередкування, що створює нову якість зовнішньоекономічної діяльності. Національні інтереси — це орієнтири, а не директивні вказівки для вирішення конкретних зовнішньоекономічних завдань. Для “перекладу” національних інтересів на мову зовнішньоекономічної діяльності потрібні цілеспрямовані зусилля держави, його спеціалізованих

структур і механізмів.

Перспективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності неможливий без орієнтації на національні інтереси, в свою чергу, передбачає вільний обмін думками, зіткнення і співпрацю різних урядових та неурядових сил.

Висловлюючи інтерес нації, зовнішньоекономічна діяльність не може служити рупором і виконавцем різноманітних приватних інтересів і вимог. Зовнішньоекономічна діяльність покликана інтегрувати загальні та групові інтереси в єдину платформу.

Активний підхід влади до формування зовнішньоекономічного вектора — неодмінна умова для розвитку суспільства. І це не суперечить реалізації національних інтересів. Навпаки, тільки при багатосторонній взаємодії, при цілеспрямованих зусиллях уряду можливо досягти оптимального поєднання базових і специфічних інтересів нації в практичній зовнішньоекономічній діяльності.

У реальному житті баланс національних особливостей і загальних закономірностей формування зовнішньоекономічної діяльності з інтересами різних груп і суспільства в цілому складається далеко не просто. Крім цілком зрозумілих протиріч, тут неминує проявляються різноформатність і різноспрямованість факторів, що визначають зовнішньоекономічний вектор розвитку країни. Між ними був і буде певний “зазор”. Його допустимий розмір (так само як і наслідки дисбалансу, що ним викликається) залежить від стану внутрішнього і зовнішнього середовища. Але ясно одне: відрив зовнішньоекономічної діяльності від національних суспільних інтересів, а тим більше підпорядкування її окремим приватним інтересам, може завдати шкоди національному потенціалу соціально-економічного розвитку, підриває національні конкурентні переваги. Методологічною основою логіки руху до балансу інтересів і адекватної трансформації зовнішньоекономічних інститутів може бути теорія Д. Норта — формування інституційної системи “відкритого доступу” через етап функціонування інститутів обмеженого доступу, які дозволяють поетапно погоджувати інтереси, знаходячи компромісне рішення, ціною якого є втрата ренти.

Осмилення країн, що розвиваються, як порядків обмеженого доступу з власної соціальною динамікою, а не як невдалих або недосконалих товариств відкритого доступу, дозволяє по-новому поглянути на перешкоди й інерційність їх розвитку. У рамках такої перспективи розрізняються кілька завдань розвитку, які зазвичай змішуються. Один з них — перехід від товариств з обмеженим доступом до порядків відкритого доступу. Зазвичай саме цим завданням займаються фахівці з проблем розвитку: як трансформувати суспільства, що розвиваються, в сучасні капіталістичні демократії. Однак перш ніж суспільства зможуть трансформуватися таким чином, вони стикаються з першим завданням: як поліпшити соціальну організацію, щоб забезпечити збільшення випуску, зниження рівня насильства, стабільну політичну систему та підвищення індивідуального благополуччя громадян, при цьому залишаючись у режимі обмеженого доступу? Це в повній мірі допомагає зрозуміти поетапний процес формування зовнішньоекономічних інститутів

у країнах з емерджентною ринковою економікою, де розвиток господарської системи здійснюється як протистояння інтересів фінансово-промислових груп. У силу структури активів фінансово-промислових груп одні з них є переважно експорто-орієнтованими, а інші — імпорто-орієнтованими. Чим чіткіше сформувалася однобічна орієнтація, тим складніше узгодити інтереси фінансово-промислових груп. Формування односторонньої орієнтації диктується короткостроковими економічними інтересами. А досягнення довгострокової економічної ефективності шляхом диверсифікації активів нашоухується на відсутність ринкових механізмів та інститутів — фондового ринку.

У сучаснішій модифікації теорії Дугласа Норта, здійсненій Дароном Асемоглу і Джеймсом Робінсон [3], успіх трансформації країн ставиться в залежність від визначальних характеристик держави і економічних інститутів. Першому типу “включаючої” держави властива орієнтація на гарантії прав власності, підтримку ринків, виконання контрактів, доступ до освіти і соціальних ліфтів для більшої частини населення, відкритість до входу на ринок нового бізнесу — тобто держава створює стимули для інвестицій і інновацій — і тим самим за допомогою системи механізмів узгоджує інтереси членів суспільства.

У державах “добувних”, “витагуючих” система інститутів орієнтована на витягування ресурсів з решти суспільства на реалізацію інтересів еліти, яка обмежена тільки виборами і має можливість привласнення і використання багатств країни. Вони орієнтовані не на створення, а на відбирання і перерозподіл цінностей. Перехід від одного типу інститутів до іншого дуже складний процес і вимагає вибудовування суспільних коаліцій.

Таким чином, трансформування інститутів зовнішньоекономічної діяльності, що обумовлено світовою фінансово-економічною кризою і може стати чинником подолання її наслідків у кожній країні, тільки при балансуванні економічних інтересів вимагає усвідомлення змін в актуальній структурі суспільних національних інтересів, системо-детермінуючої ролі їх складової — зовнішньоекономічних інтересів. У процесі інституційних перетворень зовнішньоекономічної діяльності слід виходити з абсолюту суспільного національного інтересу, що має нормативний характер і нетотожний інтересу держави, сумі індивідуальних інтересів господарюючих суб’єктів. У країнах з емерджентною ринковою економікою реальною загрозою є вибудовування інститутів зовнішньоекономічної діяльності відповідно до інтересів однієї з правлячих господарських еліт. Стратегія реформування інститутів зовнішньоекономічної діяльності повинна становити поетапний процес руху від узгодження інтересів еліт до все більш повного відтворення в них суспільного інтересу загалом шляхом виконання зовнішньоекономічними інститутами функцій: захисту від загроз іззовні, забезпечення стабільності суспільства і підвищення матеріального добробуту народу, які мають втілюватися в системі з інститутів:

- фільтрів фінансових і інформаційних інфекцій;
- гарантів конкурентостійкості національної економіки;
- стимулів конкурентоспроможності господарських

суб’єктів.

Література:

1. Гелбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. — М., 1969.
2. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Основания смешанной экономики. — М., 2008. — С.78.
3. Дарон Асемоглу і Джеймсом Робінсон. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. — New York. — Crown Business, 2012.
4. Клейнер Г.Б. Институциональные факторы долго-временного экономического роста // Экономическая наука современной России. — 2000. — № 1.
5. Лаффон Ж.-Ж. Стимулы и политэкономия / пер. с англ. — М.: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2007. — С. 22 — 23.
6. Маркс К. Капитал / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — М.; Л.: Политиздат. — 1960. — Т. 23.
7. Никологородский Д. Институциональные пред-посылки экономического роста в России // Вопросы экономики. — 1997. — № 11.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997.
9. Овчинников В.Н. Россия в глобализирующейся мировой экономике // Международная научно-практическая конференция. Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2006. — Т. 4. № 3. — С. 152— 153.
10. Осипов Ю.М. Россия в глобализирующейся мировой экономике // Международная научно-практическая конференция. Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2006. — Том 4. — № 3. — С. 150— 151.
11. Первалов Ю. Конверсия в России: несбывшиеся надежды // Вопросы экономики. — 1999. — № 7.
12. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы. — М.: Российская экономическая школа, 1998.
13. Рубинштейн А.Я. Опекаемые блага: институциональные трансформации // Вопросы экономики. 2011. — № 3.
14. Радаев В.В. Что такое рынок: экономико-социологический подход. — М.: ГУ ВШЭ, 2006. — 48 с.
15. Хубиева К. Отношения собственности в экономическом развитии / Под ред. А. Макарова, К. Хубиева, Э. Назмиева. Набережные Челны, 2007. — С. 105.
16. Эрроу К.Дж. Общее экономическое равновесие: цель исследования, методология анализа, коллективный выбор: Нобелевская лекция. 12 дек. 1972 г. // Политиком об экономике: лекции Нобелевских лауреатов по экономике: Современная экономика и право. — М., 2005.
17. Kornai J. Tisztesseg es bizalom a poszt-szocialista atmenct fenyebcn. — Bcszelo, 2003. — Vol. 8. — P. 20—29.
18. Harsanyi J. Morality and the Theory of Rational Behavior // The Utilitarianism and Beyond. — Cambridge, 1982.
19. Radaev V. How Trust Is Established in Economic Relationships. When Institutions and Individuals Are not Trustworthy (The Case of Russia). — Colcgium Budapest,